

ДИАЛЕКТИКАТА КАТО УЧЕНИЕ ЗА ВСЕОБЩАТА ВРЪЗКА И РАЗВИТИЕТО

В общия план на „Диалектика на природата“ Енгелс определя диалектиката като *наука за всеобщата връзка*. В „Анти Дюринг“ той развива тази мисъл като програма за всяко научно изследване и свързва идеята за всеобщата връзка с развитието: „Когато мислено разглеждаме природата или историята на човечеството, или нашата собствена духовна дейност, пред нас най-напред изпъква картината на безкрайно преплитане на връзки и взаимодействия, в която нищо не остава неподвижно и неизменно, а всичко се движи, изменя се, възниква и изчезва.“¹

Тази мисъл на Енгелс е развита от В. И. Ленин, който във „Философски тетрадки“ специално отбелязва, че принципът на развитието трябва да се свърже с „принципа за единството на света, с единството на материя и движение“²

Принципът за всеобщата връзка е отражение на обективната действителност. Той произтича от идеята за материалното единство на света и от диалектиката на прекъснатост и непрекъснатост на материята в пространството и времето. Единният материален свят се състои от безкрайно много различни неща, които са свързани помежду си, взаимодействуват си и в резултат на това се изменят и изчезват, превръщайки се в други, качествено различни от тях неща. По такъв начин всеки обект едновременно и оказва, и търпи въздействие, поради което *взаимната връзка представлява взаимодействие*.

Материалните обекти са взаимно свързани, т. е. си взаимодействуват, защото тези обекти са неделимо единство на материя и движение. Всеки материален обект е форма на движение на съставлящите го „части“. Тъкмо поради това той може и да влиза във връзка с другите обекти.

Както вече бе показано (гл. 4), движението и развитието са свързани — всяко развитие е движение, макар че не всяко движение е развитие. Развитието е преходът от низше към висше. Но ако всяко развитие е движение, то развитието също е неделимо от всеобщата връзка. При него обаче съществено значение придобиват вътрешните противоречия като форма на връз-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Съч., т. 20, 1966, с. 22.

² В. И. Ленин, Философски тетрадки, С., 1956, с. 239.

ките в отделните материални обекти. На това специално внимание обръща Ленин. В своята статия „Към въпроса за диалектиката“ той пише за двете основни концепции за развитието: развитието като намаляване и увеличаване, като повторение и развитието като единство на противоположностите. При първата концепция остава в сянка *самодвижението*. При втората концепция главното внимание се насочва към познаване *източника* на самодвижението, т. е. към вътрешните противоположности. Първата концепция е метафизическа, втората е диалектическа.

Единството на всеобщата връзка с взаимодействието, т. е. движението и развитието, се проявява в категориите възможност и действителност.

Възможност и действителност. Тези диалектикоматериалистически категории отразяват две основни степени в развитието на всеки обект в природата, обществото и човешкото мислене.

Възможността се определя и като тенденция на изменението, т. е. като характеристика на протичането на процеса, и като бъдещо състояние на даден обект в резултат на протичане на определен процес. В последния случай тенденцията е насоченост към това крайно състояние. Например „възможно е утре да вали дъжд“ — тук възможността е такова състояние на явлението, което не съществува, но основанията за което са налице. Тези основания са сегашното състояние на обекта и неговите връзки с другите обекти. Но може да се каже: „Възможно е времето все повече да се разваля.“ В този случай под възможност разбираме тенденция на изменение на съществуващото явление, без да фиксираме крайното му състояние. И в двата случая възможността изразява обективното изменение на обекта.

При това възможностите за изменение на един и същ обект са различни на брой и колкото по-сложен е обектът, толкова по-голям е броят на възможностите му. Те се определят както от наличието на много обекти, така и от множеството признаци на един обект. Развитието на обекта към дадено крайно състояние отрича множеството възможности и една възможност си проправя път все в по-голяма степен, отговаряща на определена необходимост. При това колкото по-обща е дадена необходимост, толкова по-голям е и кръгът на свързаните с нея възможности. По такъв начин наборът от възможности разкрива набора от случайни явления, единичното, чрез което дадена необходимост може да се прояви.

Ако имаме произволно голямо число единични обекти или правим много експерименти с един обект (при условие, че след всеки опит го връщаме в изходното положение), то може да се предположи, че ще се реализират всички възможности и тогава броят на случайните явления, изразяващи дадена необходимост, ще съвпадне с възможните проявления на същата тази необходимост. Възможностите са винаги повече от една дори затова, че на всеки обект са характерни вътрешни проти-

воположности. Например всички страни ще минат към комунизма. Но тази обща необходимост дава голям простор за реализиране на различни възможности по време, място и начин за преминаване на различните страни към комунизма. Ако се разгледа по-малко общата необходимост — необходимостта от преминаването към социалистическата революция в резултат на противоречията, проявили се в резултат на Втората световна война, то тогава количеството възможности е по-малко.

Действителността в развитието на дадено явление е реализирана възможност. И в този смисъл възможност и действителност са относителни понятия, доколкото нямат смисъл едно без друго, преминават едно в друго. Но под *действителност* се разбира и цялата обективна реалност. Ако светът е безграничен, то в него всички възможности са реализирани и са действителност. Когато се говори пък за „възможности в действителността“, се разбира възможното изменение на конкретната действителност в резултат на действие на определени необходиминости.

В практическия живот често се разграничава абстрактна (формална) и реална възможност. Под реална възможност се разбира тази, за която условията за превръщането ѝ в действителност са налице, а под формална (абстрактна) — такава, за която или няма условия, или те не отговарят на вътрешните връзки на обекта. Но такава възможност не е възможност, а е невъзможност. Ако пък се приеме, че формалната (абстрактна) възможност е различна от невъзможността, то тогава няма точен критерий тя да бъде разграничена от реалната възможност. Сигурността на предвиждане в практическата действителност идва от познаване законите на явленията, от условията и от отношението между различните възможности.

Изтъкнато бе, че с изменението на обекта към дадено крайно състояние се отричат множеството възможности и си проправя път една възможност, отговаряща на определена необходимост.

При познаването на обективната възможност е обратно. С развитието на познанието за даден обект (предполага се, че той е в относителен покой) броят на откритите възможности във всеки следващ момент на познанието на обекта нараства.

В практическата дейност ние се стремим да дадем път на една от възможностите, като създаваме благоприятни условия за нейното протичане. Тази практическа дейност ще е успешна, ако правилно сме познали възможностите на дадено явление, такива, каквито те са. Надценяването възможността на човека да изменя възможностите на обективните явления е известно във философията като *волунтаризъм*. Подценяване възможността на субективния фактор да изменя действителността е известно като *фатализъм*.

Смисълът на практическото използване на диалектикома-

териалистическите категории възможност и действителност е създаване на благоприятни условия за реализирането на тези възможности в природата и обществото, които отговарят на задачата за изграждане на развито социалистическо общество.

Степента на приближаване на възможността към нейното реализиране се фиксира с понятието *вероятност*. Най-общо вероятността се определя като мярка за реализуемостта на принадлежачата към дадено множество възможност. Или, с други думи, вероятността определя границите на съществуване на възможността като такава и обхваща от почти необходимото до почти невероятно. Докато в обикновения език понятието „вероятност“ се използва доста често, но със значение на мярка на субективната увереност за изхода на дадено събитие („Невероятно е, че X може да ме излъже“, „Вероятно е утре времето да бъде ясно“), то понятието за математическа вероятност носи строго определен характер. Теория на вероятностите се определя като математическа наука, изучаваща общите закономерности на случайните явления.

Разпределението на честотата на вероятността трябва да бъде устойчива, за да имаме закон. Но на какво се дължи тази устойчива честота или, с други думи, определеното количествено отношение между случайностите? Съществуват две обяснения на т. нар. в теория на вероятностите въпрос за характерните черти на явленията, които са свързани със събития, притежаващи устойчива чистота. Първата теория на Мизес обявява устойчивостта на честотата за опитен факт, който е необходимо пред условие за правомерната употреба на понятието вероятност — т. е. обявява за незаконно всяко обяснение. От общофилософска гледна точка такъв подход е характерен за позитивизма.

Втората теория е тази на съветския математик Хинчин, според която е принципно възможно обяснението на устойчивостта на честотата чрез разкриване обективните ѝ основи в изследваните явления (такава основа може да бъде обща структура на обектите).

От идеята на Хинчин следва, че вероятностните закони имат вероятностна структура. Наличието пък на вероятностна структура е обусловено от противоречивото единство на неподреденост (безредие, автономност) и устойчивост (подреденост, свързаност). В квантовата механика понятието вероятност получава интерпретация на основата на понятието за квантовомеханическо състояние, което е различно от тълкуването на вероятността в класическата механика.

Връзка, взаимодействие, отношение. Всяко взаимодействие между материалните неща е връзка между тях и всяка връзка между материалните неща е взаимодействие.

Извеждането на взаимната връзка от материалното единство на света и от диалектиката на прекъснатостта и непрекъснатостта на материята предполага и материалистическо тълкуване на самите връзки — те са обективни и познаваеми.

Метафизиците не стигат до принципа за всеобщата връзка, защото не могат да разберат правилно единството на материята и движението. Те разглеждат материалните обекти изолирани, откъснати един от друг, защото тези материални обекти според тях са лишени от вътрешно движение, поради което не се свързват закономерно помежду си. Доколкото приемат взаимодействието, те го свеждат до механическо взаимодействие (удар, триене), което не влияе съществено върху вътрешните процеси на обекта.

С изключение на древните мислители, много от които са *стихийни* материалисти и диалектици, в останалата философия до Маркс принципът за свързаността на нещата е изследван предимно от философи-идеалисти, първо място сред които заема Хегел. Но за него всеобщата връзка е връзка между понятията като степени в самопознаването на абсолютната идея, а не между материалните обекти. Това произтича от идеалистическото му твърдение (споделяно и от други философи преди и след него), че диалектиката може да бъде присъща само на духа, но не и на материята.

Качествено нов етап във философското разбиране на всеобщата връзка се открива с възникването на марксистката философия. Маркс и Енгелс отделят много голямо внимание на връзката в обективната действителност. Принципът за всеобщата връзка е основно положение, логически свързано с цялата система на марксистката философия.

Но ако категориите „връзка“, „взаимодействие“ и „процес“ са тждествени, то какво отразява понятието за отношение?

Изследването на отношенията Ленин смята като важна задача на диалектиката.

Най-общо може да се каже, че категорията отношение е по-обща. Това означава, че всяка връзка е отношение, но не всяко отношение е връзка. Има и такива отношения, които не са връзки. Съветският философ Тугаринов изтъква, че отношенията на различие в обективната действителност не са връзки.

Да се определи категорията *отношение* е извънредно трудно, защото самото определение е съотнасяне на понятия, т. е. е отношение. Ето защо при едно такова определение по същество се получава порочен кръг, от който трудно може да се излезе. Такава е основата на многото спорове по този въпрос и разногласията между различни автори. Все пак отношението може да се определи като признак, който, от една страна, характеризира два или повече обекти поотделно, а, от друга страна, и всички заедно или само *всички* заедно. Всяко от свойствата на един обект характеризира този обект независимо от другите, макар то да е общо и за тях. Например розата е бяла, тебеширът е бял, снегът е бял. „Бяло“ е общо свойство за всички

тези обекти, но заедно с това характеризира и свойство на всеки от тях поотделно. Обаче при равенството и неравенството не е така („А“ е (не е) *равно* на „Б“). В случая се характеризират двата обекта *заедно* и характеристиката губи смисъл, ако се вземат поотделно. Но отношението на равенство и на неравенство е немислимо без *обективните характеристики* на отнасящите се обекти, но то не се изчерпва с тях. Върху тази основа възниква големият философски спор за характера на отношенията — външни ли са те за обектите или вътрешни. Схващането за вътрешния характер на отношенията води началото си от Аристотел. Схващането пък за външния характер на отношенията е развито най-добре от английския философ Б. Ръсел. Според Аристотел единичната вещь е носител на всички признаци. Всяко отношение се отнася до вещта. Ако не познаваме вещта, то и никакви отношения не ще знаем. С други думи, отношения „между“ вещите няма. Светът се състои от отделни вещи и всичко се отнася до тях. Ръсел пък смята, че отношението не принадлежи на никоя вещь поотделно. Еднаквите или различните неща съществуват в пространството и имат форма, големина и пр., но отношенията между тях нямат никакъв признак. Те са външни по отношение на самите неща.

Марксистката диалектика разглежда отношенията като *вътрешно-външни*. Те не могат да съществуват без конкретните материални обекти, но не характеризират тези обекти поотделно, а само заедно. Без собствените характеристики на един обект ние не бихме могли да го сравняваме с другите обекти.

От всичко това следва, че устойчивостта на връзките и отношенията е резултат от устойчивостта на самите обекти, а променливостта на връзките и отношенията е резултат от промяната на самите обекти. Вярно е и обратното, а именно, че обектите се променят в процеса на взаимодействията помежду си.

Определеността на предмета е резултат от протичането на процес, който се отъждествява от определена структура и поддържа същата тази структура. За да съществува тя, „енергията“ на вътрешните връзки би трябвало да бъде по-голяма от „енергията“ на взаимодействието между обекта и другите обекти. Иначе казано, връзките между елементите на даден обект през времето на неговото съществуване са по-силни от връзките му с другите обекти. Когато това съотношение се измени, обектът се превръща в друг, качествено различен от него. Известно е например, че колкото по-дълбоко се навлиза в строежа на материалните обекти, толкова относително по-голяма енергия е необходима за тяхното разбиване.

Връзките в материалния свят биват: вътрешни и външни, преки и косвени, съществени и несъществени.

Вътрешни и външни връзки. Вътрешни са връзките между частите на обекта, а външни — между обекта и другите обекти.

Класификацията на връзките на вътрешни и външни е относителна.

Преди всичко относителността на тази класификация се определя от обстоятелството, че вътрешно и външно не съществуват независимо едно от друго. Те могат да се определят само по отношение едно към друго. Ето защо в зависимост от отношението вътрешно и външно менят местата си. В едно отношение дадена връзка е външна, а в друго — вътрешна. Например връзките между пролетариата и буржоазията са външни за двете класи, разглеждани поотделно, но ако се разглежда капиталистическото общество като цяло, то те по отношение на него са вътрешни. И в това отношение външни са връзките между капиталистическото и социалистическото общество. Но независимо от относителността си, взети в дадено конкретно отношение, външно и вътрешно са ясно разграничени.

Делението на връзките на вътрешни и външни има голямо теоретическо и практическо значение, защото едните и другите имат различно значение за съществуването и изменението на обектите. Вътрешните връзки са тези, които определят същността на обектите, а до голяма степен и характера на външните му връзки. От друга страна, външните връзки влияят при измененията на обектите, но докато те не са преминали в друго качество, определяща роля имат в тяхното съществуване вътрешните връзки.

В Програмата на БКП се обръща специално внимание на отношението между вътрешните и външните връзки при изменение на класовата структура на нашето общество. Вътрешните изменения в работническата класа, класата на селяните-кооператори и интелигенцията са свързани неделимо с процеса на засилване на тяхното сътрудничество и взаимодействие, на тяхното непрекъснато сближаване.

Преки и косвени връзки. Преки връзки за един обект (А) са всички негови взаимодействия с други обекти (В, С, D и т. н.), които се осъществяват без посредството на трети обекти. От своя страна обектите В, С, D и т. н., взаимодействуват с други обекти (В₁, С₁, D₁ и т. н.), с които А пряко не взаимодействува. Но обектът А влияе върху обектите В₁, С₁, D₁ чрез В, С, D, или търпи по обратен път тяхното влияние. Тези връзки, при които взаимодействието между два обекта се осъществява чрез трети, са косвените връзки, които изпъкват особено ясно при изследване на масовите явления. Например изследването на изменението на престъпността може да разкрие връзката ѝ с нарастване на градовете, макар пряко престъпността да не се причинява от това, че хората живеят в големи градове. Но големият град прави хората непознати в много по-голяма степен от малкото село, анонимността на всеки човек нараства, което пък е свързано с по-голяма безотговорност в поведението, и т. н. Много от косвените връзки имат съществено значение при анализирането на явленията, макар да са „странични“.

Съществени и несъществени връзки. Съществени са тези връзки, от които зависи съществуването или несъществуването на обекта, а несъществени — тези, от които то не зависи. Доколкото обаче обектът участва в много взаимодействия, то и характерът на съществените и несъществените връзки се променя. Съществените в едно отношение връзки са или стават несъществени в друго.

Разграничаването на съществените от несъществените връзки е извънредно важно в практическата дейност, насочена към изменение на обществото. Когато не се прави разлика между съществените и несъществените връзки, се достига до *еклектика*, която е повърхностно, изкуствено, механическо схващане на елементи в една система, без за това да има реално основание.

Продиктуваното пък от интересите на социална група или личност представяне на съществените връзки за несъществени, а на несъществените за съществени се нарича *софистика*. Тя е характерна днес за идеолозите на буржоазията и ревизионизма. Те чрез специфични извъртания се стараят да изопачат действителните съществени връзки в социалната действителност и да ги подменят с несъществени или в редица случаи дори с измислени.

Връзките бяха отъждествени с материалните процеси, с взаимодействията между обектите. Тези връзки могат да бъдат относително постоянни. Те могат и да се променят качествено. Качественото изменение на връзките се отразява чрез категориите причина и следствие.

Причина и следствие. По въпроса за причината и следствието Ленин пише: „Причината и следствието, ergo, са само моменти на всемирната взаимозависимост, на връзката (универсалната), на взаимосцеплението на събитията, само звена във веригата на развитието.“³

За да се разкрие съдържанието на категориите причина и следствие, трябва да се тръгне от взаимната връзка, от взаимодействието между явленията. Там, където има причиняване, има винаги взаимодействие. Причиняването е взаимодействие между различните обекти, при което като негов резултат се появява нещо ново (нов обект или ново състояние на взаимодействащите обекти).

Причина е взаимодействието на обектите, а промяната, настъпила в процеса на причиняването, е следствието. Да разгледаме известния пример с камъка, който счупва стъклото. Взаимодействието между камъка и стъклото е причината. Следствия: счупване стъклото и спиране движението на камъка. Хегел още отбелязва, че движението на камъка е едно от притежаваните от камъка определения. Вън от това определение камъкът съдържа в себе си още много други определения —

³ В. И. Ленин, *Философски тетрадки*, 1956, с. 134.

на цвета, формата и т. н., които не влизат в състава на причиняването. Ясно е също, че при причиняването ние „разлагаме“ взаимодействието: от една страна, разглеждаме взаимодействието на камъка със стъклото като причина и счупването на стъклото като следствие, а, от друга — пак взаимодействието на камъка и стъклото, което има за следствие спиране движението на камъка. С други думи, при търсене на причината ние изясняваме генетичния момент във взаимодействието. Това, че „ние изясняваме“, не подменя обективната връзка, а именно я предполага: причиняването е обективно съществуващо отношение. Може да се говори, че камъкът въздейства върху стъклото. Това пак подчертава генетичния момент във взаимодействието.

При анализа за причиняването не може да се избегне констатирането на временна последователност, доколкото следствието е факт във времето, а причината също трае във времето. В този смисъл се твърди, че причината предшества следствието. Обаче простата последователност във времето още не е причина. Денят следва нощта, но не е нейна причина. За да има причина, трябва освен временната последователност на две явления да има и взаимодействие, при което се получава именно нещо ново. Затова причината поражда следствието, а не просто го предшества. От своя страна следствието може да се включи в *друг процес* на причиняване, в който то ще е причина. В едно и също време и отношение обаче следствието никога не може да бъде причина на своята собствена причина.

Обектите се намират в непрекъснато взаимодействие. Тези взаимодействия са по принцип извънредно много. По какъв начин те влияят на обекта и каква е ролята им в момента на причиняването? Понятието *условие* именно отразява тези взаимодействия. *Условия* на един обект ние наричаме взаимодействията му с другите обекти. Те биват условия за съществуване на обекта и за неговото поражение.

Разграничаването между причина и условие е необходимо, доколкото причината е именно *достатъчното* условие, за да се породи един обект (явление). Например, за да се разболее един човек, влияят много условия. Но задачата на медицината като наука е да установи кое взаимодействие, ако липсва, няма да има следствие, т. е. кое взаимодействие е достатъчно, е причина. Така например различни вируси са причина за съответно заболяване. Ако няма даден вирус, няма да има например грип. Но вирусът може и да е налице и пак даден човек да не заболее, защото останалите взаимодействия (условия) пречат. По такъв начин условията са тези взаимодействия, които правят възможно (или невъзможно) причиняването. Условията определят и самия начин на причиняването.

Условията и причините за съществуването и пораждането на един обект са *среда*, т. е. тези взаимодействия, без които той не би могъл да съществува. Средата може да обхваща различ-

на част от условията в зависимост от аспекта, в който разглеждаме обекта. При това средата са тези условия, които поддържат устойчивостта на съществуването на обекта, затова тя обхваща относително постоянните взаимодействия на дадения обект.

Причината и условията се разглеждат като взаимодействия на даден обект, а не като друг обект, защото, ако приемем, че причината не е взаимодействието, а обектът, с който се взаимодействува, стигаме до парадоксалния извод, че причината е причина, преди да е причинявала. А най-характерно за причината е действеният ѝ характер. Още Хегел отбелязва, че причината е начин на съществуване на субстанцията в действителност. Като не разбра всеобщата връзка и развитието в действителността, метафизическият материализъм не схвана и причинната връзка. Това е намерило конкретен израз в т. нар. Лапласов детерминизъм, довел до затруднения в тълкуването на съвременните физически теории.

Метафизическият материализъм сведе всички причинни връзки само до еднозначната причинност.

В литературата⁴ се отделят пет вида понятия за причинна връзка като въздействие (или взаимодействие):

а) Въздействие, което е количествено еквивалентно със следствието. . . „действието не може да бъде по-голямо от причината; защото действието (следствието — б. м., Ив. Ап.) не е нищо друго освен проява на причината“ (Ленин, Философски тетрадки, с. 135).

б) Причината като последно въздействие, „реализиращо“ следствието. Ленин пише във „Философски тетрадки“ за „малки причини“ и големи следствия, под които малки причини той разбира именно последната във времето съставна част на условията за настъпване на изменение „в“ в тялото „В“. Говорът на скиорите може да причини срутване на лавината. Макар енергията на говора в никакъв случай да не е равна с енергията на падащата лавина, то говорът е именно причината-реализатор, която нарушава равновесието на снежните маси.

в) Третият вид причина е борбата на противоположностите (взаимодействието между елементите) като причина за изменението на системата. Известният факт, че еднакви външни въздействия водят до различни следствия не само във връзка с различните обекти на въздействие, но и с различното състояние на един и същ обект, бе обяснен от диалектиката с разкриване ролята на вътрешните противоречия в процеса на изменение (развитие). Тази причина е вътрешна и може още да се нарече „двигателна“.

г) Причината като въздействие, предаващо информация за структурата на следствието. Този вид причина във века на кибернетиката придобива все по-голямо значение. Следствието „качествено“ съответствува на причината. Например структурата на порива на вятъра се възпроизвежда в структурата на движение на платноходките.

д) Напрежение (разлика на потенциалите) като причина за изравняващ процес (поток). Като примери се сочат — падането на вода, топлопроводимост, електрическият ток, дифузията на газовете. Под „напрежение“ тук следва да се разбира някакво въздействие, което системата оказва на елементите си.

⁴ Вл. Краевский, Пять понятий причинной связи, „Вопросы философии“, 7, 1966.

От гледна точка на характера на следствието причините се разделят на **еднозначни и нееднозначни**.

Еднозначната причина се характеризира с това, че въздействието върху системата в даден момент от времето определя еднозначно състоянието ѝ във всеки следващ момент — този възглед за причинната връзка се *предполага* в класическата механика, макар да не се съдържа в явен вид в законите, формулирани от Нютон.

Нееднозначна причина се нарича общата причинност. Според този възглед всички процеси в природата протичат по такъв начин, че въздействията върху системата определят нееднозначно или статистически състоянието на тази система във всеки следващ момент.

Еднозначната причинна връзка може да бъде обяснена само ако предварително се абстрахираме от влиянието на другите обекти. Ако обаче разглеждаме конкретното въздействие в конкретните условия, то определено въздействие винаги е съпроводено с взаимодействия, които изменят характера на следствието. Еднозначната причина има абстрактен характер и се получава чрез абстрахиране от страничните влияния. Но ако в определен случай можем да се абстрахираме от тези влияния, в други не можем. И колкото по-сложен е обектът, толкова по-малко е приложима еднозначната причина. Метафизическият, механистически материализъм, като прие, че всички причинни връзки са само еднозначните, даде привидно ясна, но неточна, застинала картина на света. Диалектиката на Хегел разкри многообразието на взаимните връзки, но само като характерни за духа, а не за материята.

Метафизиката не разкрива *всеобщия* характер на причинната връзка, а идеализмът — *обективния* ѝ характер.

Освен като еднозначни и нееднозначни причините могат да бъдат класифицирани и по други белези. Например вътрешни и външни причини; причини, при които се изменят състоянието и свойствата на съществуващите обекти. Така например в Програмата, приета от X конгрес на БКП, е отбелязано, че „широкото въвеждане на нови технологии, осигуряващи висока производителност на човешкия труд, ще променя съотношението между работното и свободното време на трудещите се“⁵.

Всеобщността на причинната връзка се проявява и в непрекъснатостта ѝ във времето, т. е. няма нито най-проста „първа“, нито „последна“ причина.

Разликата между еднозначна и нееднозначна причинна връзка се изяснява при анализа на другите форми на всеобщата връзка; общо, особено, единично, закон, необходимост и случайност, възможност и действителност.

Общо, особено, единично — всяко от нещата, които ни заобикалят, има свои белези, които го правят неповторимо. Заедно

⁵ Програма на БКП, С., 1971, с. 57.

с това между различните обекти има сходни белези, по които те си приличат, и други, по които не си приличат. Това отношение на прилика и разлика на нещата е вълнувало философите още от древността.

Общото съществува независимо от съзнанието. То е обективно, но не съществува самостоятелно. Никъде няма да видим плода като такъв; череша, ябълка, слива и т. н. като такива, а ще видим само отделни череша, ябълка, слива. Следователно общото предполага съществуването на много отделни обекти. Ленин пише: „Общото съществува само в отделното, чрез отделното.

Всяко отделно е (така или иначе) общо. Всяко общо е (частица или страна, или същност) на отделното. Всяко общо само приблизително обхваща всички отделни предмети. Всяко отделно непълно влиза в общото и т. н. и т. н.“⁶

Общото е това (свойство или отношение), което е присъщо на група предмети, т. е. единното в многото. То може да бъде разкрито не при разглеждане на изолирани обекти, а само ако се вземат в тяхното съвместно съществуване. Отделният обект е единство на общо и единично. Общото винаги съществува чрез единичното, но никога като единично. Общо и единично са относителни. Както не съществува общо освен чрез единичното, така и единичното е единично по отношение на нещо общо.

Единичното — това е неповторимото, индивидуалното. Единичното е диалектически противоположно на общото, но не може да съществува без общото, чиято проява е. Когато разгледаме дадено свойство (отношение) и във връзка с по-голямата общност, и във връзка с единичните обекти, то се определя като *особено*. Материалистическата диалектика изтъква, че особено е обективно съществуващо единство на общо и единично. И доколкото няма абсолютно единични свойства, всяко конкретно свойство е особено. За абсолютно единично не може да се говори, защото всяко единично трае във времето и като такова то е общото между отделните моменти на съществуването си.

Необходимост и случайност

Необходимостта е съществено общата закономерна връзка между явленията в обективната действителност. Тя се определя от вътрешната устойчивост на явленията и условията на тяхното възникване, съществуване и развитие. Тя е неизбежна.

Енгелс и Ленин отделят голямо внимание на свързване на необходимостта с общото. Според Ленин: „Необходимостта — всеобщото в битието“⁷, „Необходимостта е неотделима от всеобщото.“⁸

⁶ В. И. Ленин, Философски тетрадки, С., 1956, с. 329.

⁷ Пак там, с. 248.

⁸ Пак там, с. 319.

Случайността е отделното явление, единичното, чрез което необходимостта единствено може да се прояви, доколкото общото не съществува като отделно, а се проявява чрез отделното явление и в този смисъл случайността е едно или друго явление (може ли да бъде или може да не бъде).

Най-съществено в диалектикоматериалистическото разбиране за необходимост и случайност е взаимната им връзка.

Енгелс критикува метафизиката заради невъзможността да схване необходимостта и случайността в тяхната връзка. Той установява, че има две метафизически концепции по този въпрос. Според първата едно нещо, едно отношение, един процес е *или* случаен, *или* необходим. Науката изследва необходимото, а случайното е безразлично за нея. Противоположната концепция се справя със случайността, като я отрича изобщо. Според това схващане (представено от Демокрит в древността и от преобладаващата част от френските материалисти от XVIII в.) в природата господства само простата пряка необходимост. Всички събития е трябвало да станат тъй, а не иначе. „Ако фактът, че определена грахова шушулка съдържа шест зърна, а не пет или седем, стои на същата плоскост, като закона за движението на Слънчевата система или закона за превръщането на енергията, то тогава в действителност не случайността е издигната в необходимост, а необходимостта е снижена до равнището на случайността.“⁹

На тези схващания се противопоставил Хегел с положението, че случайното е необходимо, че необходимостта определя сама себе си като случайност. Докато природоизпитателите отминават тези твърдения като игра на думи, то Енгелс, като обобщава Дарвиновата теория, защитава Хегеловата постановка. Но за Хегел необходимостта и случайността са определения на понятията, на идеите, а Енгелс показва съответствието им с действителността, с развитието на науките.

Необходимостта и случайността са относителни категории. Поради това те се намират в неразкъсваемо диалектическо единство и не могат да съществуват отделно една от друга.

Относителността им се проявява и в това, че едно и също нещо в една връзка е случайно, а в друга е необходимо. Случайността при определени условия може да преминава в необходимост и, обратно, необходимостта в случайността.

Това се обяснява по следния начин. Преди всичко случайността е единичното, чрез което необходимостта се проявява. Това единично се отнася както за отделния обект — между многото други, така и за отделния момент в съществуването на даден обект — тогава необходимостта е постоянното, а случайността — променливото в този обект.

Общото се проявява само чрез единичното, а единичното

⁹ Ф. Енгелс, Диалектика на природата, С., 1950, с. 222—223.

винаги е проявление на дадено общо. Следователно необходимостта винаги се проявява чрез случайността, а случайността е проявление на необходимостта.

Колкото обаче явленията са по-сложни, толкова в по-голяма степен са възможни случайните отклонения или толкова по-богата възможност има необходимостта да се прояви различно.

Що се отнася до това, че случайното е случайно само в дадено отношение и че в друго отношение то е необходимо и обратното, то се обяснява със степенуването на общото. Може да се каже, че това, което е необходимо в едно отношение, е случайно в друго и това, което е случайно в дадено отношение, е необходимо в друго. Например необходимо е било в резултат от развитието на философията, природните науки и обществото да се появи марксизмът. Но това, че именно Маркс и Енгелс са го създали, е случайно. Ако не бяха те като конкретни личности, други щяха да създадат марксизма. Но ако разгледаме личностите на Маркс и Енгелс, то тяхното индивидуално развитие необходимо е довело до формулиране принципите на марксизма. В тази връзка случайно е кога те конкретно са написали своите съчинения.

Преминаването пък на случайността в необходимост, т. е. на единичното в общо, може да се илюстрира с превръщане на видовете в природата. Това, което за даден вид е било единично, случайно явление в развитието, става общо, доминиращо и в такъв случай случайността се превръща в необходимост.

Досега случайността се разглежда като единично явление, чрез което се проявява общата необходимост и което единично явление е случайно, доколкото ако не чрез него необходимостта ще се прояви чрез друго единично явление. Такава случайност е проявление на собственото развитие на определен обект или група от обекти, израз на самодвижението.

Има обаче и случайни явления от „II порядък“ или „странична случайност“. Това са случайности, проявили се при взаимодействието на обекти, на които са присъщи различни закономерности или които изразяват различни необходимости. Известен пример в това отношение е този с падналата върху главата на минавача керемидата. Минаването на определен човек в определено време по определена улица е случайност, която е израз на необходимостта, че човек работи и отива в предприятието. Падането на керемидата е също случайно явление като израз на някаква необходимост или закономерност — в случая закона за притеглянето. Това е известно. Но отношението между двете единични явления — падането на конкретната керемидата и на същото място минаването на човека — е също случайност, но вече от втори порядък. За минаващия човек падането на керемидата е „странична случайност“, а за падащата керемидата — минаващият човек. При този вид случайности явленията, изразители на различни необходимости, си взаимодействуват.

Но има и случайности, при които *едновременността* или *последователността* е единствената връзка между явленията. Например известният случай с кометата, предшествувала нападението на Наполеон на Русия. Това е случайност от „трети порядък“. Поради невежество или религиозни предрасъдъци такива събития често се свързват с причинна връзка.

Ако обаче дадено съвпадение има *масов характер*, тогава вече може да се търси някаква статистическа необходимост или закономерност на масовите случайни явления. Статистическата необходимост се отнася до общото в множество случайни събития, между които няма причинно или друго взаимодействие. За разлика от динамическата необходимост статистическата е *присъща на съвкупност от случаи* (като цяло), но не на всеки отделен случай. В науката (и специално във физиката) отдавна се *води спор* за съотношението между динамическата и статистическата необходимост.

Докато от гледна точка на класическата физика динамическата необходимост *изглеждаше* основна, а статистическата — като производна и като такава, която може да бъде обяснена с динамическата, то днес се застъпва становището, което, като се базира на диалектичното отношение между необходимост и случайност, разглежда динамическите закони в науката като такива, които пренебрегват случайностите, а статистическите като такива, които изразяват необходимостта във връзка със случайността, не игнорират случайността, а я разглеждат като форма на проява на необходимостта.

Изясняването на отношението между необходимост и случайност е свързано с отношението между детерминизма и индетерминизма.

За да се разберат големите спорове в науката, в последно време трябва да се разгринчават две понятия за детерминизъм и индетерминизъм: онтологическо и гносеологическо. Онтологическото понятие за детерминизма отразява обективните отношения в действителността, а гносеологическото — възможностите в нашето познание. *Онтологическият детерминизъм* се проявява в две форми — общ детерминизъм и еднозначен детерминизъм. Общ детерминизъм се нарича схващането, според което всички процеси протичат по такъв начин, че състоянието на една система в даден момент зависи (не еднозначно) от определени закономерности, определящи състоянието ѝ в един предишък момент. Еднозначният детерминизъм пък приема, че състоянието на системата *еднозначно* се определя от нейното състояние в един предишък момент.

Индетерминизмът застъпва противоположната позиция. Според него всички явления в природата са случайни и състоянието на една система в даден момент не зависи от състоянието ѝ в един предишък момент. Приведената критика на Енгелс срещу детерминизма (по повод отношението между необходимост и

случайност) е насочена срещу еднозначния детерминизъм. Марксизмът защитава общия детерминизъм, като от негови позиции оборва крайните му изводи, т. е. еднозначния детерминизъм. А това е свързано с доказване на обективното съществуване на случайностите при запазване на причинно-следствената връзка. Или, с други думи, като се приеме, че всички явления са причинно обусловени, трябва да се докаже съществуването на случайността наред с необходимостта, доколкото в историята на философията наличието на случайност е било свързано с метафизиката, с безпричинността (например Епикур, френските материалисти от XVIII в., чиито възгледи Енгелс има пред вид, и др.).

Гносеологически общият детерминизъм може да се формулира така: За всяка изолирана система може да се намери такава теория, на основата на която, като се знае състоянието ѝ в определен момент, да се предвиди състоянието ѝ във всеки друг момент. А еднозначният детерминизъм ще гласи: За всяка система може да се намери такава теория, на основата на която, като се знае състоянието ѝ в един момент еднозначно, да се предвиди състоянието ѝ в друг момент. Ясно е, че приемането на гносеологическия детерминизъм е свързано с приемането на онтологическия, т. е. ако твърдим, че можем да познаем, значи съществува, но ако твърдим, че съществува, не значи, че можем да познаем.

Така нареченият *Лапласов детерминизъм* е еднозначен онтологически детерминизъм, но не и еднозначен гносеологически детерминизъм. Лаплас твърди, че ако би имало един колосален ум, който да познае докрай всички неща във Вселената, той би обхванал в една формула цялата действителност. Така че „не би останало нищо, което би било за него недостовечно, и бъдещето, тъй както и миналото, би се разкрило пред неговия поглед“.¹⁰ Лаплас не твърди заедно с всички крайни, еднозначни детерминисти, че има или може да има такъв ум, който да познава всичко, а само, че ако би имало, той би познал. Според Лаплас случайни явления съществуват, но само в нашето познание, т. е. ние наричаме случайно това, чиито причини не знаем. Ако узнаем причините, то престава да бъде случайно явление. А в действителност всичко е определено, случайности няма. Затова критиката срещу Лапласовия детерминизъм не се отнася до гносеологическата страна на основното разбиране, защото и той приема, че светът е сложен и безграничен и ние никога не можем да го опознаем напълно. Задачата е да се докаже, че обективно съществува неопределеност или случайност. И Енгелс насочва своето внимание предимно към онтологическото, а не към гносеологическото изясняване на проблема. От фактите, предлагани от биологията, той прави изводи, засягащи всички

¹⁰ *Лаплас, Опыт философии теории вероятностей, М., 1908, с. 9.*

области на науката. Освен това той посочва тъждеството на крайния детерминизъм с индетерминизма: ако всичко е необходимо, то необходимо е всяко конкретно явление, тогава необходимост изобщо няма, всяко явление е закон, а това е пълен хаос, пълна случайност. Необходимостта се свежда до нивото на случайността. И още — детерминизмът в неговия краен вид е характерен както за френските материалисти, така и за религията и обективния идеализъм.

По логически път случайността се извежда от неизчерпаемостта на материалните процеси, на връзките на даден обект с другите обекти и като се анализират различните „нива“ в съществуващия обект. Влиянието на необходимостта се свежда до наличието на повторваемост при взаимодействията между конкретните обекти. Но при всеки конкретен случай освен повторваемост има и неповторваемост, която се дължи на това, че взаимодействията, в които встъпва определен обект, са много и вече „второто“ взаимодействие не може да бъде равно на „първото“, което по някакъв начин е изменило обекта, неговите вътрешни връзки. А тъй като и вътрешните връзки са сложни, и то от различен порядък (биологични, физични, химични, механични), извършеното взаимодействие е изменило тези връзки и по различен начин е изменило връзките от различен порядък. Но доколкото има повторваемост, доколкото наличието на случайност е наличие на разнообразие, на изменение в единното, относително постоянство.

Доказването на обективното съществуване на случайността е свързано с доказване наличието на различни възможности при действието на една необходимост, тези възможности могат да бъдат взаимно изключващи се и взаимно допълващи се.

Многообразието на връзките е основа за разбиране на категориите *част и цяло, елемент, структура и система*. Доколкото и структурата, и системата са „цяло“ по отношение на своите части, тяхното изясняване не може да се осъществи без разглеждането на категориите *част и цяло*. Тези всеобщи определения на действителността отразяват определен тип връзки между материалните обекти, които връзки ги обединяват в *обекти-свъркунности* с нови свойства и закономерности — неприсъщи на обектите поотделно. Докато при определението на отношението се изтъква, че то е свойство, което принадлежи на няколко обекта заедно, но не на всеки поотделно, под *заедно* не се разбира пространствено единство. Например две планети могат да бъдат в отношение на еднаквост, без да се намират заедно. Те са еднакви по някои свои признаци независимо от това, къде се намират. При връзката на *частите в цялото* положението е съвсем друго. Тук по необходимост се предполага пространствено единство, в което частите се намират, за да образуват цяло. От това гледище всеки обект е цяло по отношение на своите части и част по отношение на някакво по-голямо цяло. Това

означава, че част и цяло са относителни понятия, че частта е част само в дадено отношение, в друго тя е цяло и че цялото е такова само в дадено отношение, в друго то е част.

Твърде близка до категорията цяло е сума. В сумата има части и сумата като цялото се отнася към средата различно от отнасянето на отделните ѝ части към тази среда. При сумата обаче няма вътрешни връзки между частите, те са *само* заедно в пространството. Но определеното за дадена сума отношение към средата, доколкото е различно от отношението на отделните ѝ части към тази среда, може да доведе до поява на взаимодействия между частите и превръщане на сумата в *цяло*. Например една купа жито е сума по отношение на отделните зърна, които са свързани помежду си само пространствено. Но с времето у зърната настъпват изменения, които довеждат до физически и химически взаимодействия — запарване, гниене и пр., превръщащи сумата в цяло. Строго погледнато, при сумата има механически взаимодействия между частите. Ето защо разграничаването между цяло и сума е до голяма степен условно.

Структурата (от латинското *structura*, което означава *строж*, *разположение*, *порядък*). Тя е относително *устойчивото отношение* между елементите (частите) на даден обект. Структурата може да бъде динамична, когато елементите на дадено цяло си взаимодействуват, и статична, ако включва само пространствени отношения (напр. структурата на една мозайка като повторение на някакъв елемент в различни отношения). *Структурата включва елементите (частите) косвено, чрез техните взаимодействия, което я отличава от цялото*. Въпреки че начинът, по който две части си взаимодействуват, зависи от качеството на тези части, може да има случаи, когато различни части си взаимодействуват по еднакъв начин. Това може да се обясни с факта, че в дадено конкретно взаимодействие участващите в това взаимодействие части разкриват само една своя характеристика. При това във всеки конкретен обект съществуват структури на различни структурни нива. Най-горното структурно ниво на една течност е взаимоотношението между молекулите ѝ. Обаче освен него има и структури на атомите, на елементарните частици и т. н. В една механическа система (няква машина) изваждането на коя и да е част нарушава структурата на машината и може да я извади от строя. Колкото отиваме към по-висшите форми на движение на материята, установяваме нееднакво отношение на частите към цялата структура, изразена в това, че не всички части на цялото са „части“ и на структурата му. Човекът, ако се разглежда *само* като живо същество, има една структура, напр. тази на клетката, а разгледан като гръбначно животно — друга. Това е специалната организация на частите на организма. „Последната“ му структура е структурата му като мислещо същество, която подчинява във всеки кон-

кретно съществуващ човек всички останали структури, включва ги в себе си. Структурата му като мислещо същество е взаимодействието между центровете в мозъчната кора. Но тази последна структура може да съществува *само* в отношение към средата. Тази структура е немислима без средата, тя свързва човека със средата и заедно с това го отделя от тази среда.

Така стигаме до понятието *система*. Дадена цялост е структура, разгледана по отношение на *връзките* между елементите, но разгледана като *цялост по отношение на своите елементи* и в отношение към *средата*, тя е *система*. Системата е подредено, цялостно множество от взаимосвързани елементи, имащи структура. Това определение изразява само някои аспекти на понятието система. Сега въпросът за системата е много актуален и специалистите се намират в процес на разработване цялостна теория на системите. Отношението към средата като характеризиращо системата е основанието да се говори за „отворени“ и „затворени“ системи. (Категориите цяло, структура и система се отнасят до един и същ обект на познание. Разликата между тях е в това, че те отразяват различни страни на този обект. Поради това, макар и близки по съдържание, те не са тъждествени и имат своя относителна самостоятелност.)

Най-същественото при определяне понятието система е акцентът върху *целостта* на множеството свързани елементи. Това отразява отношението към средата. В това взаимодействие със средата системата има определено поведение, което е отразено в понятията за отворена система, затворена система, стационарно състояние на отворени системи и др.

Ако се приложат последователно принципите за безкрайността на материята и за единството на материята и движението, то се достига до извода, че взаимодействието със средата е условие за съществуването на всяка система и в този случай „напълно“ затворени системи няма. Не е правилно твърдението, че взаимодействието със средата не е условие за съществуването на всички системи. Като аргумент в полза на това становище се привеждат примерите с атомните системи, молекулите, планетните системи и др. Но това не е аргумент, защото тези системи имат граница със заобикалящата ги среда, а *границата* със средата по необходимост предполага взаимодействие. Липсата не на взаимодействие изобщо, а само на активно взаимодействие е граница със средата в посочените примери, което дава основание тези системи да се изясняват теоретически като частен случай на отворените системи изобщо. При сравнение на различните системи обаче това количествено разграничаване на степените на взаимодействие със средата от теоретическа гледна точка придобива съществено значение за разграничаване на относително „отворени“ и „затворени“.

От гледна точка на отношението между елементите в системата системите се делят на саморегулиращи се, многоцелни ^{има} и ^{рители} от

много нива. Ако след всичко това се върнем пак към отношението между понятието система и структура, то структурата може да се разглежда като степен на подреденост на една система и така тя съвпада с понятието *организация* в системата.

Понятието функция се противопоставя обективно на *структура*. Думата функция идва от латински език и означава осъществяване, изпълнение. Под функция се разбира начин на поведение, присъщ на кой и да е обект. С други думи, под функция се разбира действието на този обект по отношение на околната среда. Ако е така, то функцията изразява особеностите не само на структурата, но и на системата като цяло.

При такова разглеждане на понятията става ясно различието между функционалния и системно-структурния подход (метод). Самото название дава представа за характера на тези подходи. На основата на общи логически съображения може да се заключи, че системно-структурният подход подчинява функционалния като необходим, но не и достатъчен в смисъл, че разглеждането на явленията като система предполага както разкриване на функциите, така и разкриване същността на взаимодействащите си. Системно-структурният подход изисква изследването да не спре само до функциите, а да продължи към структурата на обектите и оттам към цялото им разглеждане като системи, т. е. да се изследва структурата в нейната динамика и развитие. Практически началото на изследване на явленията е изследване на функциите. Така че функционалният подход е бил и е необходим. Успехите в редица науки, постигнати в резултат от прилагането на функционалния подход, бяха основа на абсолютизирането му, което е теоретически неправилно и практически вредно.

Изключително важно значение за науката и практиката имат закономерните връзки в действителността.

Законът е обща, повтаряща се, устойчива, съществена зависимост между явленията, осъществявана при определени условия.

Законът като необходимо повтаряща се зависимост между нещата е свързан с относителното постоянство на обектите. Но докато един обект съществува, той се намира с останалите обекти и в съществени, и в несъществени връзки. *Законът като повтаряща се, обща, устойчива зависимост* между явленията е заедно с това и *съществена зависимост* между тези явления.

Ако законът е обща, повтаряща се зависимост между явленията, то следва да се уточни отношението между категориите общо и закон. Всеки закон е общо, но не всяко общо е закон. Законът е същественото общо между явленията.

Най-характерното за субективните идеалисти е отричането на обективните закони. Те отричат не само обективността на законите, което следва от основната им философска позиция, та му закономерната връзка между явленията на съзнанието.

Това, което можем да констатираме, е само простото *следване* на явленията едно след друго. Представата за закономерна връзка според тях възникнала у хората само по силата на навика да смятат, че следващите едно след друго събития са закономерно свързани. Такива разсъждения се срещат у Юм, Мах, Ръсел и др.

Материализмът винаги е подчертавал обективния характер на законите. За метафизическия и механическия материализъм всички закони са обективни и това е правилно. Недостатъкът на този материализъм е, че свежда обективните закони от всички области на действителността до законите на механиката. На такъв възглед не са чужди английските материалисти от XVII в., френските материалисти от XVIII в. и др.

На това механистическо разбиране на законите се противопоставя Хегел. Последователно развивайки обективноидеалистическата линия във философията, Хегел обяви законите на природата и обществото за закони на саморазвиващата се идея. Независимо от това обаче той стигна до някои от главните моменти в диалектичното разбиране за законите. Ленин отбелязва тези главни моменти: законът е спокойното в явленията, законът не е страничен по отношение на явлениято, а се проявява в него, законът е съществено отношение.

Маркс, Енгелс и Ленин доказват, че законите на природата и обществото са обективни, съществуват независимо от нашето знание за тях. Ние можем да ги познаем, защото законите на външния свят и на мисленето са два реда закони, които по същество са тъждествени, но по своята проява са различни, доколкото човек може да ги прилага съзнателно.

Класификация на законите. Законите могат да бъдат класифицирани по няколко белега. Преди всичко те могат да се класифицират по степен на общност. В зависимост от кръга явления, чието общо са законите, те могат да бъдат съподчинени между себе си по общност. Има закони на една форма на движение на материята — например биологическите закони; има закони, които са общи за цялата природа — законът за запазване на енергията; или закони, които са общи и за природата, и за обществото, и за човешкото мислене — такива закони са законите на материалистическата диалектика: законът за преминаване на количеството в качество и обратно, законът за единството и борбата на противоположностите, законът за отрицание на отрицанието.

Веднага следва да се отбележи, че тази класификация е само едно първо приближение към една по-сложна и по-точна класификация на законите, която е доста по-трудна задача. Доколкото законите се изучават от отделни науки, то класификацията на законите е свързана с класификацията на науките. Колкото и трудна, тази задача е примамлива, защото, ако имаме една пълна класификация на науките и законите, открити от

тях, ние бихме могли да видим „белите петна“, да видим къде предстои да се откриват нови закони и създават нови науки.

В зависимост от конкретната област на действие законите биват *природни и обществени*. Делението на законите на природни и обществени е относително, защото не обхваща в себе си всички закони. Законите, изучавани от кибернетиката например, отразяват обща, повтаряща се устойчива зависимост както между явленията в природата, така и в обществото. Същото може да се каже и за отношенията, които изучава математиката като наука. И най-общите диалектически закони не могат да бъдат класифицирани нито като природни, нито като обществени. Те отразяват най-общите отношения и в природата, и в обществото. Това се определя от факта, че наред със закони, които са присъщи на една определена форма на движение на материята (физическа, химическа, биохимическа или обществена), съществуват и закони, присъщи на няколко или на всички форми на движение на материята. С други думи, съществуват общи отношения не само между еднакви по форма на движение на материята обекти, но и между твърде различни от гледна точка на обикновения човек обекти.

Законите се делят още на *динамически* и *статистически*. Динамическият закон е закон на поведението на индивидуалния обект и познаването му позволява да се установи еднозначно връзка на неговите състояния; статистическият закон е закон на поведението на големите съвкупности и ако го познаем, то по отношение на поведението на индивидуалния обект могат да се правят само вероятностни (нееднозначни) заключения.

Изясняването на извънредно важното за науката разграничаване между динамическите и статистическите закони е свързано с двойките категории необходимост и случайност и възможност и действителност.

Единството на диалектика, логика и теория на познанието следва от принципа за всеобщата връзка и от теорията на познанието като теория на отражението. Ако диалектиката се разглежда като наука за връзките между обектите и изменението и развитието на тези обекти, то нейна задача е да разкрие *най-общите закони*, на които се подчинява изменението и развитието на материалния свят. Но логиката установява, че и нашето мислене се подчинява на същите тези закони. Теория на познанието пък изследва как тези обективни закони стават закони на нашето мислене. По такъв начин се установява единството между диалектика, логика и теория на познанието.

Диалектикоматериалистическото учение за всеобщата връзка има извънредно важно значение и за борбите на трудещите се за победата на комунизма. Основавайки се върху това учение, Ленин издигна идеята за „решаващото звено“ във веригата на събитията в статията „Очерредные задачи советской власти“ (1918 г.). Там той отбелязва, че не е достатъчно да бъдеш ре-

волюционер изобщо. Трябва да умееш да намериш във всеки особен момент това звено от веригата, за което трябва да се уловиш с всички сили, за да подготвиш прехода към следващото звено. Но Ленин предупреждава, че редът на звената, тяхната форма и начин на свързване в историческата верига от събития не са прости като в обикновената верига. Решаващото звено не може да се намери в резултат на всестранен анализ, на конкретно исторически подход и познаване обективните исторически закони.

Като се ръководи от тези ленински указания, XI конгрес на нашата партия свързва построяването на развитото социалистическо общество с научното управление, с прилагане постиженията на науката при анализ и ръководство на обществото.